

Ivan Smiljanić

»ČE ME VIDIŠ, JOKAJ.« KAMNI LAKOTE KOT ZNANILCI SUŠE V SREDNJI EVROPI

KAJ SO KAMNI LAKOTE?

Od pamtiveka ima človek potrebo, da na tak ali drugačen način zabeleži in ohrani spomin na redke, izjemne ali prelomne dogodke, ki jim je bil priča.* Mednje poleg številnih političnih in vojaških dogodkov, ki so posledica dejanj samega človeštva, sodijo predvsem naravne nesreče, od potresov in požarov do vremenskih ujm, pa tudi poplav in suš. Spomin na tovrstne dogodke se mnogokrat ni ohranil zgolj v pisnih dokumentih, temveč so bile posledice označene tudi na prostem, neposredno na prizadetem območju. Poleg spomina na pretekle katastrofe so tovrstne oznake služile tudi kot opomnik bodočim generacijam glede dimenzij, ki jih lahko doseže skrajni naravni pojav, kar je pomagalo pri načrtovanju gradbenih, hidrotehničnih, geodetskih, ekoloških in drugih projektov.

Vzemimo primer poplav. V Evropi se je že v srednjem veku pojavil in se v zgodnjem novem veku razmahnil fenomen označevanja gladine vode v obliki plošč, kamnov ali napisov, pritrjenih ali narisanih na hišna pročelja, zidove, ste-

* Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa št. P6-0280 *Ekonomska, socialna in okoljska zgodovina*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

bre in druge objekte na (skrajni) višini, ki jo je dosegla voda med poplavo. V soseščini Slovenije takih primerov ni malo. Več obeležij je postavljenih na primer v Firencah, ki se stoletja spopada s poplavljanjem Arna,¹ in posebej v Budimpešti, kjer je po mestu še danes mogoče najti na desetine plošč z oznako gladine, ki jo je dosegla Donava ob katastrofalni poplavi leta 1838.² Podobno je tudi po Nemčiji postavljenih mnogo tovrstnih obeleževalcev, znanih kot *Hochwassermarke*. V Sloveniji pojav označevanja gladine vode ob poplavah nima intenzivne tradicije, vendar so znani tudi zgodnji primeri, na primer kamen z napisom na Vodnem stolpu v Celju, ki označuje višino vode ob poplavi leta 1672, ter Marijin steber v Šoštanju, postavljen na pobudo družine Woschnagg leta 1892 na točki, ki jo je dosegla Paka ob poplavljanju pet let poprej. Sistematično je k označevanju pristopila Agencija Republike Slovenije za okolje šele leta 2014, ko je začela v sodelovanju s komisijo za hidrogeografijo Zveze geografov Slovenije ter lokalnimi skupnostmi na stavbe na poplavnih območjih nameščati tablice z oznako gladine in datumom poplav.³ Do spomladi 2024 so po Sloveniji namestili 70 tablic.⁴

Tako kot je mogoče obeleževati hude posledice poplav, je na drugi strani mogoče označiti tudi na prvi pogled manj razvidne, a prav tako hude posledice suše. Tukaj v zgodbo vstopi antipod oznake gladine vode: kamen lakote. Po najširše sprejeti definiciji so kamni lakote, v mednarodni literaturi pogosto znani pod nemškim imenom *Hungersteine*, skale in kamni raznolikih oblik in velikosti v rečnih strugah in jezerskih kotanjah, ki se na površini prikažejo šele ob hudih sušah, ko vodostaj močno upade. S tem postanejo kamni zlovešči znanilci ne le suše, ustavitve čolnarskega oziroma ladijskega prometa, prekinitve trgovskih vezi in propada pridelkov, temveč tudi logične posledice vseh teh faktorjev: lakote, ki je dala kamnom ime.⁵ »Hud, toda na žalost nezmotljiv prerok je ta kamen,« je nekoč pomodroval neznani novinar.⁶ Zaradi tega naj bi kamne ponekod imenovali tudi kamni solza (nem. *Tränensteine*).⁷

Da bi kamen v reki ali jezeru postal kamen lakote, se večina literature strinja, da mora nositi tudi takšen ali drugačen vklesan napis. Najpogosteje so v kamne vklesane letnice suš, ko so se prikazali na gladini, pri čemer so klesarji stremeli k temu, da so letnico vklesali na višini, ki jo je na najnižji točki dosegel vodostaj.⁸ V nekaterih primerih so se kamni spremenili v prave male kronike sušnih obdobj,

1 Di Fernando, Le targhe delle alluvioni storiche.

2 Szávost-Vass, Az 1838-as jeges árvíz emléktáblái Budapest.

3 Ulaga, Ozaveščanje javnosti o poplavah.

4 Rant, Oznaka kot spomin in opomin na poplave.

5 Lange idr., Hungersteine in der Elbe, 324, 326. Za pregled lakot na srednjeevropskem germanskem prostoru do sredine 19. stoletja gl. Collet in Krämer, Germany, Switzerland and Austria.

6 *Wiener Hausfrau*, 10. 9. 1911, 2, Der Hungerstein in der Elbe.

7 Hennig, Dürre Zeiten und 'Hungersteine' in Deutschland, 1.

8 Elleder idr., Low water stage marks, 1821, 1841.

saj se je vzpostavila kontinuiteta dodajanja novih in novih letnic, ki obsegajo tudi čas več stoletij. V primerih, da so bili avtorji napisov posebej inovativni ali ustvarjalni, so letnice opremili še s sporočili, ki dramatično ilustrirajo obup, ki ga je prebivalstvo čutilo ob sušah in njenih posledicah; med njimi je največjo slavo, kot bomo še videli, doseglo pomenljivo sporočilo *Če me vidiš, jokaj*. Nič čudnega torej, če so bili kamni lakote označeni za »nenavadno meteorološko kroniko, ki so jo ljudje vklesali v kamen v času, ko še ni obstajala nobena meteorološka postaja«,⁹ s sočasno funkcijo spomina na preteklost in opomina za potomce.

Kdo je ustvarjal napise na kamnih lakote? Imena in identitete teh oseb so bolj ali manj neznanka, čeprav je mogoče sklepati, da so napise klesali predvsem kmetje, brodarji, čolnarji in ribiči, verjetno tudi kamnoseki, saj marsikateri obrečni prostor skoraj ni omogočal nobenih drugih poklicev.¹⁰ Nemški geolog in raziskovalec kamnov lakote Jan-Michael Lange povzema, da so napise ustvarjali »tisti, ki so živeli ob reki in z njo«. ¹¹ Na drugi strani so se vinarji veselili suhih let, ker je to zanje pomenilo dobro letino; v ta namen naj bi v Renu celo postavili svoj pomnik – vinski kamen (nem. *Weinstein*) pri Rüdesheimu, ki predstavlja svojevrstni protispomenik kamnom lakote in ob katerem naj bi za razliko od kamnov lakote ljudje ob sušah praznovali dobro vinsko letino.¹² Podobno naj bi tudi v Litzigu, predelu nemškega mesta Traben-Traubach, v reki Mozeli ležal kamen z napisom *Der Litziger Stein bringt guter Wein* (*Dobro vino pride z litziško kamnino*).¹³

Glede definicije kamna lakote, da gre za hidrološko oznako v obliki v vodo potopljene skale, ki se ob suši prikaže na gladini in nosi letnice in/ali sporočila, povezana s sušnimi obdobji, obstaja sicer širok konsenz, vendar posamezni kamni, ki jih razglašajo za kamne lakote, tem kriterijem ne ustrezajo. Nekatere markantne skale, ki se prikažejo ob suši, ne nosijo nobenega napisa, vendar se njihov »prihod« vseeno obravnava na enak način, kot da gre za kamen lakote. Nekatere druge pomnike prav tako imenujejo za kamne lakote, čeprav niso povezani z vodo ali sušo, je pa ime, če ga beremo dobesedno, prav tako ustrezno. Primer je skala v nemški vasi Cossern na Saškem, ki je precej oddaljena od struge krajevnega potoka. Vanjo je kmet Michael Paulick leta 1800 vklesal podatke o cenah osnovnih dobrin, ki jih je močno zvišala takratna inflacija, kar je vodilo tudi v lakoto. Podoben kamen z navedenimi cenami, le da iz leta 1847, stoji v saškem naselju Gernrode z dodanim pozivom *SPARE* (*Varčuj*).¹⁴

9 Falkenhorst, *Das Versiegen unserer Ströme*, 1.

10 Lange idr., *Hungersteine in der Elbe*, 329.

11 Mempel in Lange, *Uralte 'Hungersteine'*.

12 Hennig, *Dürr Zeiten und 'Hungersteine' in Deutschland*, 2.

13 *Österreichische Volkszeitung*, 8. 8. 1911, 10, *Der Hungerstein ein Freudenstein*.

14 Gross, *Die Botschaft der Hungersteine*.

KAMNI LAKOTE V PROSTORU IN ČASU

Kamni lakote so, za razliko od vsesplošno razprostranjenih oznak gladine vode, primarno srednjeevropski pojav, značilen predvsem, a ne zgolj za germansko etnično področje. Dokumentirani so predvsem na ozemlju današnjih Nemčije, Češke, Avstrije in Švice, v sledovih pa tudi v Franciji¹⁵ ter na Madžarskem, Poljskem,¹⁶ Švedskem¹⁷ in – od nedavnega – Nizozemskem. Kaže, da so bili kamni lakote v javni zavesti percipirani kot predvsem germanski pojav, ki je v 19. in 20. stoletju dobil tudi nacionalistično konotacijo, saj so bili interpretirani kot objekti, ki markirajo nemški nacionalni prostor. Kamni, ki so jih postavili Slovani, Madžari ali drugi prebivalci srednje Evrope, so bili v primerjavi z germanskimi redkost.

Podroben seznam vseh zabeleženih kamnov lakote še ne obstaja, vendar je na podlagi do sedaj zbranih ugotovitev mogoče brez večjih dvomov ugotoviti, da je država z največjim številom kamnov Nemčija, na področju katere obstaja med 100 in 200 kamnov. Najgostejše so kamni posejani po strugi več kot 1000 kilometrov dolge reke Labe, ki izvira na severnem Češkem, prečka mejo z Nemčijo ter se skozi Dresden, Wittenberg in Magdeburg pomika proti severu, dokler ne pride do Hamburga in se izlije v Severno morje. Laba je pomembna plovna pot, ki pa je skozi leto dovzetna za nihanja v količini vode, zato so imele suše velike posledice za gospodarstvo nemških dežel, kar se je odražalo tudi v velikem številu kamnov lakote v njeni strugi, ki jih je bilo po najnovejših raziskavah najmanj 100 in so se pojavljali tako na češki (nekoč avstrijski oziroma avstro-ogrski) kot tudi nemški strani.¹⁸ Poleg Labe je bilo mogoče kamne lakote, le da v manjšem obsegu, najti tudi v številnih drugih nemških rekah, kot so Fulda, Weser, Neckar, Mozela in Ren, prav tako pa so prisotni v več nemških jezerih. Tudi v Švici je večina znanih kamnov v jezerih, na primer Züriškem in Bodenskem,¹⁹ čeprav so bistveno redkejši kot na Nemškem.

O vprašanju, od kdaj obstajajo kamni lakote, so mnenja deljena. Številne lokalne skupnosti skušajo pri promociji lastnih kamnov lakote ustvariti karseda dolgo tradicijo, ki sega vse do visokega srednjega veka, vendar je trditve težko dokazati, ker stoletni rečni tokovi izližejo ali povsem izbrišejo stare napise na kamnih. Daleč najdaljšo kontinuiteto je promoviralo saško mesto Pirna ob Labi, katere kamen lakote naj bi bil datiran že z letnico 1115, kar naj bi se ujemalo s podatkom, da je bil ladijski promet po reki z namenom trgovine s soljo in ži-

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ *Weser Zeitung*, 30. 8. 1911, 4, Ein Hungerstein in der Glatzer Neisse.

¹⁷ Killgren, Historiskt läga vattennivåer i Jällunden.

¹⁸ Lange idr., Hungersteine in der Elbe, 327.

¹⁹ *Vobachs Frauenzeitung*, št. 24, 1923/1924, 3, Ein Hungerstein im Zürichsee. Elleder idr., Low water stage marks, 1830.

tom izpričan že sredi 11. stoletja.²⁰ (O kamnu v Pirni danes ni več sledu, je pa v mestu ohranjen kamen, na katerem je najstarejša letnica 1707.) Medtem ko gre v tem primeru morda za poskus oblikovanja hobsbawmovske izmišljene tradicije (v resnici je avtentičnost marsikaterega napisa na kamnih lakote, prikazanega na starih fotografijah in razglednicah, sumljiva),²¹ pa bolj dokazljivi pričetki vklesavanja letnic in sporočil segajo v zgodnji novi vek. V Nemčiji in na Češkem so bili postavljeni kamni z letnicami 1616 (Děčín), 1630 (Dresden), 1654 (Meissen) in 1666 (Těchlovice). Razmeroma pogosti so bili tudi primeri »kronikalnih« kamnov, ki sušna leta beležijo za dolgo obdobje. Primer takega kamna naj bi bil tisti v nemškem Zwingenbergu na reki Neckar, na katerem naj bi se zvrstile letnice 1590, 1766, 1814, 1822, 1832, 1834, 1842 in 1857²² – torej več kot četrto tisočletja dolgo obdobje.

Kamni lakote so prišli v splošno zavest javnosti v zadnjih desetletjih 19. stoletja, ko so o njih pogosto pisali avstrijski in nemški časopisi. Tisk je v rubrikah z dnevnimi novicami in zanimivostmi objavljaval poročila o starodavnosti teh kamnov ter napisih na njih, razširilo pa se je tudi objavljanje fotografij in risb nekaterih najpomembnejših kamnov. Zahvaljujoč pogostim omembam so nekateri kamni postali pravcate turistične atrakcije.

Razumljivo je, da se je novinarsko zanimanje za kamne lakote okrepilo v sušnih letih, ko so se prikazali na gladini. Pojav kamnov je bil najočitnejši znak pritiskajoče suše in napoved prihajajočih težkih časov. Eden prvih znanih primerov novinarskega poročanja o suši s sklicevanjem na prikazovanje kamnov je suša leta 1876, ko je *Teplitzer Zeitung* zapisal: »Zaradi nenehne suše nudi Laba žalosten prizor, kakršnega ni bilo od leta 1842: kamni lakote molijo od vsepovsod in merilca gladine na dresdenskem mostu na Labi se voda sploh ne dotika. Parni promet se je zaradi suše na češki poti že ustavil; med Dresdom in Děčínom se bo ustavil čez nekaj dni, če ne bo dežja.«²³

V naslednjih letih in desetletjih se je časopisje v sušnih obdobjih še velikokrat sklicevalo na kamne lakote. Obravnavali bomo samo dva najvidnejša primera iz avstro-ogrskega obdobja – hudi suši z začetka 20. stoletja. Prvi primer je iz leta 1904, ki je v Avstro-Ogrsko prineslo sušo, kakršne menda niso pomnili niti najstarejši ljudje. Maj in junij sta še prinesla nekaj neviht, nato pa se je pričelo dolgotrajno vroče obdobje. Julij je sodobni klimatolog opisal kot subtropskega, ko je vladalo »vreme rastlinjaka«, saj je nad centralno Evropo vztrajal anticiklon in s tem sončno vreme. V marsikaterem kraju so zabeležili rekordno dolga ne-

20 *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 11. 8. 1904, 36, Die ‚Hungersteine‘ in der Elbe. *Neue Freie Presse*, 26. 8. 1911, 4, Von der vertrocknenden Elbe.

21 Elleder idr., Low water stage marks, 1839.

22 *Augsburger Tagblatt*, 2. 10. 1857, 2138, Zwingenberg, 25. Sept.

23 *Teplitzer Zeitung*, 30. 8. 1876, 1, Die Elbe.

prekinjena obdobja brez oblakov, tako da so listi številnih dreves porjavili že konec julija, žito pa je, če se ni povsem posušilo, dozorelo in bilo požeto tri tedne prej kot običajno. Skrajno vroče vreme je vztrajalo tudi večino avgusta.²⁴ Težave so imeli ne le na Nemškem, Avstrijskem in Češkem, ampak tudi v slovenskih deželah, na Hrvaškem in Ogrskem. Po avstrijski monarhiji so izbruhnili mnogi požari, kronično je primanjkovalo vode in letina je marsikje v celoti propadla. Tisk je pisal, da so takšna leta do zdaj poznali samo po zgodbah iz eksotičnih dežel, zdaj pa so tegobe suše in lakote pristale pred domačimi vrati.²⁵ Klavarno je bilo tudi stanje vzdolž Labe. Ladje so nasedle, rečni promet se je prekinil, po izsušeni strugi so ležale mrtve ribe, iz ene od presušenih rečnih kotanj pa se je prikazal klavir Bösendorfer iz leta 1872.²⁶ Dela in s tem zaslužka in hrane niso imeli ne rečni delavci ne rudarji, saj izkopane rude ni bilo mogoče odpeljati po reki, železniški transport pa je cene vseh surovin podražil. Na Labi so se razkrili številni kamni lakote, o čemer je obširno pisal avstrijski tisk, tudi slovenski.²⁷ Prav tako so v nekaterih lokalnih skupnostih izkoristili priložnost, da so v kamne lakote vklesali novo letnico ali pa kar ustvarili nove kamne. V Litoměřicah so na primer priredili svečanost, med katero so v Labo postavili kamen z napisom 18. Aug. 1904: 110 cm unter null (18. avgust 1904: 110 centimetrov pod ničlo).²⁸

Drugo skrajno sušno leto je bilo 1911, ki je sledilo prekomerno mokremu letu 1910. Leto se je pričelo z milo zimo skoraj brez padavin in nekoliko bolj mokrim marcem, od aprila pa je visok zračni pritisk nad osrednjo Evropo onemogočal dotok zraka iznad oceanov. Na Avstro-Ogrskem je najhujše posledice doživljala Češka, ki naj bi v poletnih mesecih spominjala na izžgano stepto. Avgusta je bilo najbolj sušno na Zgornjem Avstrijskem in v Salzburgu, jesen pa je postopoma prinesla normalizacijo, čeprav so se deli monarhije še decembra pritoževali nad pomanjkanjem vode.²⁹ V poletnih mesecih je bilo množično pojavljanje kamnov lakote na Labi, ki je postala neplovna, ponovno ena glavnih novic avstrijskega tiska, ki je odmevala tudi na Slovenskem.³⁰ *Slovenski narod* je objavil – sicer po nemških virih prepisano – slikovito poročilo o vplivu suše na kraje ob Labi:

Glavna žila češke dežele, Laba, usiha in žalostno je gledati, kako so se izpremenile krajevne slike ob tej reki. Povsod prazniška, – ne prazniška, – mrtvaška tišina. Čolni samevajo na prodih in tu in tam leži tudi kak parnik napol na suhem brez ognja in brez ljudi. Le tu in tam plava kak plav po ozki strugi, leno in zaspano, kakor da bi hotel zdaj in zdaj obtičati. – Utihnili so glasovi, ki so sicer oživljali celo krajino,

24 Naegler, Die denkwürdige Dürre und Hitze des Jahres 1904, 108–14.

25 *Neues Wiener Tagblatt*, 21. 8. 1904, 6, Wenn du mich siehst, dann weine!.

26 *Leitmeritzer Zeitung*, 30. 7. 1904, 21, Von der Elbe.

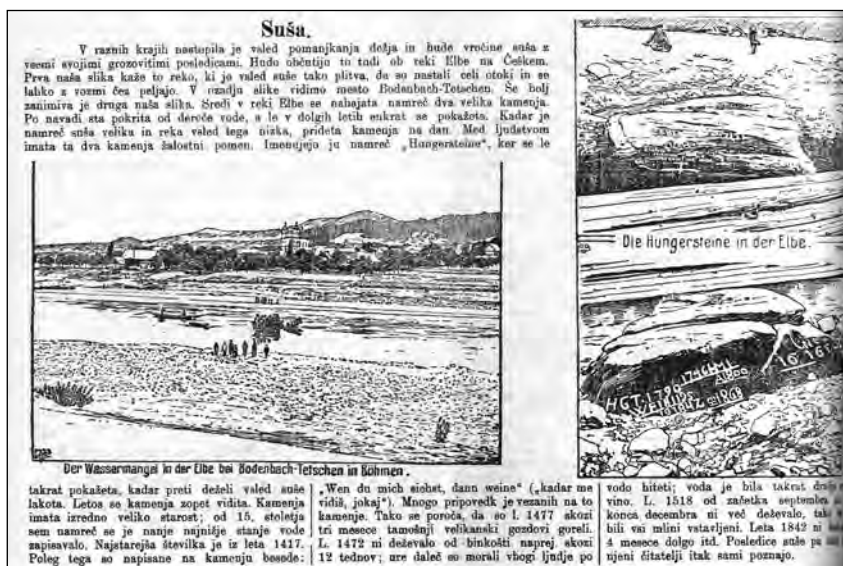
27 Npr. *Štajerc*, 21. 8. 1904, 9, Spominjski kamni na lakoto.

28 *Österreichische Volkszeitung*, 26. 8. 1904, 10, Fahneneweihe – Hungerstein.

29 *Österreichische Wasserwirtschaft*, 1. 3. 1912, 77–78, Die Dürre des Jahres 1911 in Oesterreich.

30 Npr. *Laibacher Zeitung*, 17. 10. 1911, 2255–56, Die heurige Wassernot.

ne vali se več dim iz mogočnih labskih parnikov, vsa plovba po Labi miruje, celo parni prevozi so morali ustaviti svoje delo, ker je voda preplitva in ves promet med bregovima se izvršuje kakor nekdanj s plitvimi lesenimi čolni. Povsod v strugi so se pokazale velike skale in dolgi in široki prodi se raztezajo do vode. Polovica struge je suha. Na krajih, koder je stala sicer Laba 2 m visoko, so našli najrazličnejše stvari, ki so bile izgubljene od ribičev in čolnarjev in kot znamenje davno minulih časov so našli v suhi strugi tudi sekiro iz kamna. Povsod so se prikazali že oni znameniti kamni, svedoki suhih let, ki jih imenujejo „kamne lakote“. In res, vsi kraji ob Labi so hudo prizadeti. Vse velike plovne družbe so odpustile moštvo svojih ladij in obdržale samo krmarje, ki pa seveda tudi nimajo nobenega dela. Na tisoče ljudi trpi pod tem. Globok je smisel v besedah, ki so vdolbene v enem teh kamnov: „Če me vidiš, tedaj se razjokaj!“ Povsod v Labi je polno takih skal, ki tvorijo takorekoč zgodovinski dokument Labe. Samo en kamen se skriva še pod vodo in ta nosi baje težko umevne besede: „Mi smo se razjokali, – smo jokali – in vi se boste jokali!“ Značilno za starost plovbe na Labi je, da je najstarejša zaznamovana letnica 1115. Za mesta ob Labi je suša v labski strugi naravnost usodepolna. Trgovina in promet sta skoro popolnoma ustavljena in tudi tujski promet se je do skrajnosti znižal.³¹

Članek o suši leta 1911 v časopisu *Štajerc* z reprodukcijami risb iz avstrijskega časopisja

Vir: *Štajerc*, 6. 8. 1911, 2, Suša

31 Slovenski narod, 31. 8. 1911, 4, Usihajoča Laba.

Do določene mere je med ljudmi očitno obstajalo prepričanje, da se kamni kot napovedovalci slabih časov pojavljajo ne samo ob sušah, temveč tudi pred in med vojnami, kot sta bili francosko-pruska vojna in prva svetovna vojna.³² V letih 1914 in 1915 je tisk res poročal, da so se na Labi prikazali kamni lakote,³³ vendar pa redkost teh poročil nakazuje, da je šlo za pretiravanja, ki jih je morda spodbudilo prav prepričanje o kamnih kot znanilcih slabih časov. Z letom 1918 in približevanjem konca vojne je prišlo do pojava dejanske suše v srednji Evropi, kar je v kombinaciji z vsesplošnim vojnim pomanjkanjem še dodatno prispevalo k lakoti. Na gladini Labe so se prikazali kamni lakote, kar je bila dovolj zanimiva novica, da jo je na naslovnici objavil tudi *New York Times*.³⁴ Oglasil se je tudi slovenski emigrantski tisk v ZDA, ki je smešil nemško prepričanje v preroškost kamnov, češ da je »priproste, babjeverne Nemce [...] popadel strah«.³⁵

Največ pozornosti med nemškimi kamni lakote so pritegovali tisti, ki so poleg letnic nosili še svarilna sporočila. Verjetno je bil najbolj znan napis na skali, ki so jo leta 1904 po naključju našli in iz blata izkopali otroci med igro v vasi Trebatsch pri Berlinu. V kamen je bil vklesan napis: *Wenn Ihr diesen Stein wiedersehen werdet, so werdet Ihn weinen, so flach was das Wasser im Jahre 1417 (Ko boste ponovno videli ta kamen, boste jokali, tako plitva je bila voda leta 1417)*;³⁶ nekateri drugi viri govorijo o letu 1487.³⁷ Bolj pozitiven pristop ubira rimano sporočilo na kamnu v Labi pri kraju Bleckede nedaleč od Hamburga, katerega starost ni razjasnjena: *Geht dieser Stein unter, wird das Leben wieder bunter (Ko se ta kamen potopi, se življenje spet popestri)*. Vklesavanje sporočil se je nadaljevalo tudi v 20. stoletju, le da so postala bolj lakonična, kot je recimo kamen lakote v Renu pri Wormsu, na katerem je zapis *HUNGERJAHR 1947 (Leto lakote 1947)*, ki pa ne spominja na poletno sušo, temveč na hud januarski mraz, ko je reka zamrznila in je bil ladijski promet onemogočen, s tem pa tudi dobava premoga in prehrane.

Kamni lakote so bili od začetka 20. stoletja zahvaljujoč časopisnim člankom prisotni v nemški in avstrijski kolektivni zavesti, vendar začetek njihove popularizacije leži v leposlovju. Leta 1898 je v stuttgartskem ilustriranem časopisu *Über Land und Meer* začel izhajati roman *Die Hungersteine* nemške književnice in slikarke Gertrud Franke-Schievelbein (1851–1914), v katerem so kamni lakote v Labi nastopali kot simbol skritih značilnosti človeških čustev, ki

32 *Mistelbacher Bote*, 21. 9. 1934, 2, Prophetische Steine.

33 *Leitmeritzer Zeitung*, 16. 9. 1914, 5, Der Hungerstein wieder sichtbar. *Teplitz-Schöner Anzeiger*, 30. 6. 1915, 3, Die Hungersteine waren sichtbar.

34 *New York Times*, 1. 8. 1918, 1, 'Hunger Stone' appears.

35 *Prosveta*, 2. 8. 1918, 3, Nemci so uzrli 'kamen lakote'. *Glas naroda*, 2. 8. 1918, 3, Razmere v Nemčiji. *Glas naroda*, 3. 8. 1918, 2, Kamen lakote.

36 *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 11. 8. 1904, 36, Die 'Hungersteine' in der Elbe.

37 *Grazer Volksblatt*, 5. 8. 1904, 3, Vom Wetter. *Grazer Volksblatt*, 14. 8. 1904, 19, Hungersteine.

se pokažejo šele ob takšnih ali drugačnih pretresih.³⁸ »Vsi imamo svoje kamne lakote,« meni glavni junak romana in dodaja: »Tu v naših bitjih ležijo trde in ostre stvari, o katerih za časa dobrih dni ne vemo ničesar. Toda naj pride velika suša, stiska, pomanjkanje. Tedaj nas Bog obvaruj pred kamni lakote.«³⁹ Delo, ki je v knjižni obliki izšlo leta 1899, je bilo v nemško govorečem prostoru dokaj odmevno, kupiti pa ga je bilo mogoče tudi v Ljubljani in Mariboru.⁴⁰ Ljubezenski roman je verjetno pomembno prispeval ne samo k zanimanju javnosti za kamne, temveč tudi k popularizaciji samega izraza »kamni lakote«, ki pred sredino 19. stoletja, kot kažejo dosedanje raziskave, ni obstajal. Nekateri starejši viri omenjajo zgolj kamne z vklesanimi letnicami suš ali pa uporabljajo lokalna imena z manj grozečimi poimenovanji, kot sta žabji kamen (nem. *Froschstein*) in meniški kamen (nem. *Mönchstein*).⁴¹

KAMNI LAKOTE NA AVSTRO-OGRSKEM

Nemčija je absolutno prevladovala v številu kamnov lakote, vendar so bili kamni prisotni tudi na nekdanjem prostoru Avstro-Ogrske monarhije. Čeprav so bili bistveno manj številčni, pa so bili markantni primerki na teritoriju dvojne monarhije zaradi svojih atraktivnih značilnosti, kot sta velikost in slikoviti vklesani napisi, v tisku deležni več pozornosti kot pa kateri koli izmed nemških kamnov v Labi, kjer so mnogi primerki povsem utonili v pozabo, med njimi – po fotografiji sodeč – velik in reprezentativen kamen z vrsto letnic pri kraju Bad Schandau.⁴²

Eden bolj znanih kamnov lakote na področju Avstro-Ogrske je ležal v Labi pri severnočeškem naselju Těchlovice (nem. Tichlowitz). Za svojo slavo se je imel zahvaliti predvsem legendi, ki se je širila med labskimi mornarji, o preroškem napisu, vklesanem vanj: *Wir haben geweint – Wir weinen – Und ihr werdet weinen* (*Jokali smo – jokamo – in vi boste jokali*).⁴³ Resničnost te navedbe je vprašljiva, je pa dokumentirano, da je kamen na začetku 20. stoletja nosil napis *Wer einst mich sah, der hat geweint. Wer jetzt mich sieht, wird weinen. (Kdor me je videl, je jokal. Kdor me zdaj vidi, bo jokal.)*⁴⁴

38 Pester Lloyd, 3. 11. 1898, 7, Gertrud Franke-Schievelbein, Die Hungersteine.

39 Geiger, Gertrud Franke-Schievelbein, 233.

40 Marburger Zeitung, 13. 1. 1898, 5, In reichem Festgewande. Laibacher Zeitung, 2. 3. 1898, 374, 'Die Hungersteine'.

41 Gross, Die Botschaft der Hungersteine. Elleder et al., Low water stage marks, 1829–30.

42 Wiener Hausfrau, 10. 9. 1911, 2, Der Hungerstein in der Elbe.

43 Teplitz-Schönauer Anzeiger, 7. 9. 1892, 4, Von der Elbe. Mährisches Tagblatt, 23. 7. 1904, 6, Die 'Hungersteine'. Hennig, Dürre Zeiten und 'Hungersteine' in Deutschland, 2.

44 Gross, Die Botschaft der Hungersteine.

Najslavnejši med vsemi, ne zgolj avstro-ogorskimi kamni lakote, je tisti v češkem kraju Děčín (nem. Tetschen), ki leži na levem bregu Labe severno od Tyršovega mostu, le nekaj kilometrov severno od Těchlovic. Zajeten, okoli šest kubičnih metrov velik kamen, morda največji od vseh, je eno najstarejših hidroloških obeležij v srednji Evropi. Na njem naj bi bili vklesani že letnici 1417 in 1473, ki pa sta se sčasoma zabrisali. Najstarejši danes čitljiv vklesan napis je letnica 1616, ki ji sledi še kopica letnic iz poznejših stoletij. Kamen je bil na začetku 20. stoletja – zlasti v času hudih suš v letih 1904 in 1911 – pa tudi še v medvojnem obdobju prava zvezda avstrijskega dnevnega tiska. Zahvaljujoč obširni medijski kampanji so se članki, opremljeni s fotografijami in risbami kamna, pojavili v domala vseh večjih časopisih monarhije,⁴⁵ pa tudi v slovenskem tisku.⁴⁶ (Zanimivo je, da so se v slovenskem tisku pojavljale omembe kamna tudi v sušnih letih po razpadu Avstro-Ogrske.)⁴⁷ Děčínski kamen je postal atrakcija, če ne kar romarski kraj številnih radovednih turistov. Leta 1904 so z belo barvo obarvali vidne letnice na kamnu in poskrbeli za množično tiskanje razglednic s fotografijami kamna.⁴⁸

Prav děčínski kamen nosi znamenito, mnogokrat ponatisnjeno sporočilo *WENN DU MICH SIEHST DANN WEINE* (*Če me vidiš, jokaj*), ki pa ni tako starodavno, kot dajejo slutiti številni pisci, saj je bilo vklesano šele leta 1904 in je tudi podpisano s *Fr. MAYER*. Lastnika ladje in neuradnega oskrbnika kamna Franza Mayerja, ki je poskrbel za vklesanje napisa, naj bi namreč navdihnil legendarni napis s kamna pri Těchlovicah, zato je dal tudi v bližnji kamen 18. julija 1904, v času suše, vklesati podobno dramatičen napis.⁴⁹

Bohoten nemški napis je očitno povzročil nacionalistične napetosti s češkimi domačini (čeprav je bil kraj v tistem času večinsko nemški), ki so čez nekaj let odgovorili z lastno akcijo prisvajanja kamna. Septembra 1911 je avstrijski

45 *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 14. 8. 1904, 9–10, Ein ‚Hungerstein‘ bei Tetschen. *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 18. 8. 1904, 33, Die ausgetrockene Elbe in Dresden und die ‚Hungersteine‘. *Das interessante Blatt*, 18. 8. 1904, 5, Der Hungerstein in der Elbe bei Tetschen. *Illustrierte Kronen-Zeitung*, 23. 8. 1906, 11, Die Hungersteine in der Elbe. *Arbeiterwille*, 28. 7. 1911, 6, Der Wassermangel und die Hungersteine in der Elbe. *Reichspost*, 30. 7. 1911, 39–40, Der Wassermangel und die Hungersteine in der Elbe. *Österreichs Illustrierte Zeitung*, 30. 7. 1911, 1068–69, Die Hitzwelle Amerikas scheint nun. *Neue Warte am Inn*, 5. 8. 1911, 9, Die Wassernot und die Hungersteine in der Elbe. *Das interessante Blatt*, 31. 8. 1911, 3, Der Hungerstein in der Elbe. *Wiener Illustrierte Zeitung*, 21. 8. 1921, 8, Der ‚Hungerstein‘ in der Elbe. *Weser Zeitung*, 11. 10. 1929, 32, Die Hungersteine in der Elbe. *Volksblatt für Stadt und Land*, 20. 10. 1929, 11, Der Hungerstein von Tetschen-Bodenbach.

46 *Slovenski ilustrovani tednik*, 4. 8. 1911, 3–4, Pomanjkanje vode in ‚kamenje lakote‘ v Labi. *Štajerc*, 6. 8. 1911, 2, Suša.

47 *Tabor*, 31. 7. 1921, 3, Kamen lakote. *Bogoljub*, oktober 1934, 234, ‚Kadar me vidiš – jokaj!‘.

48 *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 11. 8. 1904, 36, Die ‚Hungersteine‘ in der Elbe. *Das Vaterland*, 10. 8. 1904, 4, Die ‚Hungersteine‘ in der Elbe.

49 *Deutsches Submährerblatt*, 12. 8. 1904, 10, Die Dürre und deren Folgen. *Prager Tagblatt*, 28. 7. 1904, 5, Von der Elbe. Elleder idr., Low water stage marks, 1836.

tisk množično poročal o neobičajnem dogodku, ki so ga nekateri razglasili za »predrzen poskus atentata« v izvedbi neidentificiranega Čeha.⁵⁰

„Kamen lakote“ pri děčinskem verižnem mostu, ta spomenik iz starih časov, je postal žrtev drznega češkega napada. Gospod Franz Mayer, ladijski lastnik iz Bodendbacha, ki je do zdaj veliko pozornosti posvečal kamnu lakote in storil vse, da bi ga ohranil, je v sredo popoldne na svoje največje začudenje in veliko jezo opazil, da se je starodavnim napisom, [...] ki so vsi pisani v nemščini, pridružil še češki napis. Zelo jasno je vklesano: SMUTNO NÁM TU ČECHŮM (Žalostno za nas Čeha). V tem dejanju leži odkrita želja po tem, da v zgodovinski spomenik, ki stoji na tradicionalno nemški zemlji, vtisnejo češki pečat, to se pravi: mi Čehi smo tudi na jedrni nemški zemlji gospodje.⁵¹

Napis so sicer takoj izbrisali, toda Čehi so le nekaj dni pozneje udarili ponovno. Neznanec je, preden je bil opažen, tako da je lahko pobegnil, v kamen vklesal sporočilo *Tady jsme tu (Tukaj smo)*. Tudi ta napis je bil po hitrem postopku odstranjen.⁵² Tisk je poročal še, da so tudi nedaleč stran od kamna našli zapisane besede *Bratři, nedejme se! (Bratje, ne dajmo se!)*, zraven pa še napis, ki se je pritoževal nad tem, da Čehom, ki živijo v tem okrožju, ni nikjer dovoljeno govoriti češko.⁵³

Dobrega četrto stoletja pozneje, že v času obstoja Češkoslovaške, je kamen ponovno dobil češki napis. Domnevno leta 1938 (leto prej je umrl Franz Mayer) je bilo vanj vklesano sporočilo, ki je parafraza slavnega Mayerjevega gesla: *NEPLAČ HOLKA, NENAŘÍKEJ, KDYŽ JE SUCHO, POLE STRÍKEJ (Ne jokaj, dekle, ne pritožuj se, ko je suho, poškropi polje)*. Sporočilo, ki naj bi ga dal vklesati František Sigmund, lastnik tovarne črpalk, je verjetno tudi tokrat treba razumeti v kontekstu politično-nacionalnih napetosti v času podpisa Münchenskega sporazuma in češkoslovaške izgube Sudetov. Kljub temu pa je tisk že leta 1934 poročal, da so labski čolnarji kamen opremili z vklesanim češkim prevodom sosednjega nemškega gesla.⁵⁴ Kamen se je ohranil do danes in je postavljen tik ob nabrežju, do njega se je mogoče spustiti po stopnicah, ob katerih stoji leta 2014 postavljeno obeležje, ki pojasnjuje zgodovinski pomen kamna.

Poleg nekaj drugih, manjših kamnov, ki so bili prav tako razpostavljeni po češkem delu Labe⁵⁵ in ki danes ležijo v precej opusteli pokrajini, saj so bili tam živeči Nemci po letu 1945 pregnani iz Češkoslovaške,⁵⁶ je bilo na področju

50 *Znaimer Tagblatt*, 3. 9. 1911, 3, Ein tschechischer Bubenstreich.

51 *Teplitz-Schöner Anzeiger*, 4. 9. 1911, 2–3, Tschechische Unverfrorenheit.

52 *Prager Tagblatt*, 6. 9. 1911, 4, Wieder eine tschechische Inschrift auf dem „Hungerstein“.

53 *Prager Tagblatt*, 3. 9. 1911, 5, Eine tschechische Inschrift auf dem „Hungerstein“.

54 *Salzburger Volksblatt*, 13. 8. 1934, 4, „... dann weine“ nicht nur deutsch, sondern auch tschechisch.

55 Prim. *Neues Wiener Tagblatt*, 21. 8. 1906, 8, Die Hungersteine in der Elbe. Gross, Die Botschaft der Hungersteine.

56 Lange idr., Hungersteine in der Elbe, 329.

preostale Avstro-Ogrske dokumentiranih le malo kamnov lakote, pa še o teh so podatki skromni. V Pragi, na primer, je v Vltavi pod Vyšehradom ležal kamen lakote, ki se ni ohranil, zato tudi ni znano, komu ali čemu točno je bil posvečen in kakšen je bil napis na njem.⁵⁷ Čeprav bi utegnili pričakovati, da je bilo na Donavi veliko kamnov lakote, pa do zdaj dostopni podatki tega ne potrjujejo. Med znanimi primeri je najbolje dokumentiran kamen brez napisov, ki leži sredi Budimpešte (madž. *Ínség-szikla*), pod Gellértovim hribom blizu Mostu svobode, šaljivo poimenovan »najnižji madžarski gorski vrh«. ⁵⁸ V okolici je bilo do začetka 20. stoletja več podobnih kamnov, le da so bili razstreljeni ob urejanju donavskega nabrežja. Omenjata se tudi kamna v kraju Aschach an der Donau, na katerih naj bi bil rimani napis – parafraza gesla z dečinskega kamna *Wenn du mich siehst, dann weine, wir sind die Hungersteine!* (Če nas vidiš, joči, kamni lakote smo mi!),⁵⁹ pa tudi kamni v spodnjeavstrijskem naselju Säusenstein,⁶⁰ mestu Krems, bližnjem naselju Hollenburg in madžarski vasi Dunaalmás.⁶¹ Anekdotično se kamen v Donavi na nedefinirani lokaciji omenja v eni od številnih zgodb o Josephu Kyselaku, ekscentričnem avstrijskem uradniku in popotniku z začetka 19. stoletja, ki je imel navado na svojih številnih potovanjih zabeležiti svoje ime v obliki grafitov. Ena od legend govori o tem, da si je obupno želel pustiti svoje ime tudi na donavskem kamnu lakote, vendar je prispel tja, ko je sušna doba že minila. Vseeno naj bi vztrajal, skočil v reko in utonil (v resnici je umrl od kolere).⁶²

Morda je nekoliko presenetljivo, da je kljub precejšnji »suši« kamnov lakote v večjem delu današnje Avstrije njihova precejšnja skoncentriranost dokumentirana v reki Muri, vendar se zdi, da za časa Avstro-Ogrske še ni obstajala široka zavest o njihovem obstoju. Štajerski regionalni tisk se je z njihovim vprašanjem začel ukvarjati šele na začetku 20. let 20. stoletja. Najprej je leta 1922 *Grazer Volksblatt* poročal, da so na zahtevo mestnega gradbenega urada v Gradcu sredi reke pri Keplerjevem mostu namestili kamen z letnico 1921 v spomin na nedavno veliko sušo.⁶³ Poznejše poročilo navaja, da je bil kamen postavljen predvsem po angažmaju takratnega graškega socialdemokratskega župana slovenskega rodu Vincenca Muhiča v sodelovanju z občinskim nadzornikom električnega omrežja.⁶⁴ Leta 1925, med še enim sušnim obdobjem, je tisk omenjal tri kamne,

57 Kde se vzal a kam se poděl vyšehradský hladový kámen?.

58 Szávoszt-Vass, Milyen magas Magyarország legalacsonyabb hegycsúcsa?.

59 *Linzer Volksblatt*, 18. 8. 1911, 5, Hungersteine.

60 *Weltpresse*, 19. 9. 1947, 4, Sandbänke und ‚Hungerstein‘.

61 Gross, Die Botschaft der Hungersteine.

62 *Pilsner Tagblatt*, 6. 12. 1925, 3, Der Vater der Reklame. *Die Stunde*, 26. 2. 1937, 3, Der kleine Kyselak.

63 *Grazer Volksblatt*, 10. 1. 1922, 4, Ein Hungerstein in der Mur. *Prim. Arbeiterwille*, 18. 2. 1925, 8, Der verschwundene Hungerstein.

64 *Arbeiterwille*, 13. 2. 1930, 5, Der tiefste Wasserstand der Mur.

poleg na novo postavljenega še dva velika kamna na levem bregu Mure, nedaleč od spodnje postaje vzpenjače na hrib Schlossberg. Na kamnih naj bi bile letnice iz 16. in 17. stoletja.⁶⁵ Zimska suša se je nenadoma prekinila maja 1925, ko je Mura hitro in silovito narasla ter ponovno zalila kamne lakote.⁶⁶ Poleg navedenih treh je časopisje namignilo še na obstoj kamnov lakote višje v toku Mure, pri lokaciji Jungfernsprung na severnem obrobju Gradca.⁶⁷ Kamni lakote v Muri se v časopisju omenjajo še po drugi svetovni vojni,⁶⁸ njihova poznejša usoda pa je neznana.

Kamne lakote je bilo mogoče najti tudi v nekaterih avstrijskih jezerih. Podatki so znani za jezera nedaleč od Salzburga: Mattsee, v katerem je kamen z vklesanimi letnicami 1834, 1885, 1911, 1917, 1919 in 1934,⁶⁹ in Mondsee, kjer se je kamen lakote na gladini prikazal v sušnih letih 1947 in 1953,⁷⁰ vendar pa je imel po nekaterih poročilih dolgoletno tradicijo, vključno z domnevnim dogodkom, ko so okoliški prebivalci zamenjali vzrok s posledico in so hoteli kamen uničiti, ker naj bi njegovo prikazovanje vodilo v sušo.⁷¹

KAMNI LAKOTE V SLOVENIJI?

Slovenske reke so se že velikokrat izkazale za dragocena najdišča arheoloških ostankov.⁷² Ali je torej (bilo) mogoče tudi na slovenskem prostoru najti kamne lakote? Vsekakor slovenski tisk ni poln omemb lokalnih primerkov kamnov lakote; za časa Avstro-Ogrske ni bilo mogoče najti nobene. Leta 1913 je notica, posvečena usahli Dravi, zgolj predlagala, da bi jih začeli ustvarjati:

Tako male Drave ne pomnijo najstarejši možje, kakor je tekla mimo nas letošnjo zimo od oktobra sem. Gledali so beli dan in se solnčili po sredi Drave kameni, ki so navadno obsojeni na podvodno ječo. Zanimalo bi učenjake, ako bi se taki kameni zaznamovali z letnico, kedaj so si sušili svoje mokre glave. Nemci jih nazivljejo ‚Hungersteine‘, kot preroke gladu in revnih časov.⁷³

65 *Linzer Volksblatt*, 27. 1. 1925, 5, Hungersteine in der Mur. *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 24. 1. 1925, 5, Hungersteine in der Mur. *Grazer Volksblatt*, 23. 1. 1925, 5, Hungersteine in der Mur. *Vorarlberger Tagblatt*, 28. 1. 1925, 3, Die Hungersteine der Mur. *Kärntner Tagblatt*, 8. 2. 1925, 7, Steiermark. *Innsbrucker Nachrichten*, 29. 1. 1925, 6, Katastrophale Trockenheit in Obersteier. *Rieder Volkszeitung*, 29. 1. 1925, 5, Katastrophale Trockenheit in Obersteiermark.

66 *6-Uhr-Blatt (Grazer Volksblatt)*, 13. 5. 1925, 2, Hochwasser und Ueberschwemmungen.

67 *Neues Grazer Tagblatt*, 29. 11. 1921, 4, Der Wassermangel der Mur.

68 *Neue Zeit*, 23. 9. 1947, 3, Endlich Regen!.

69 *Rieder Volkszeitung*, 5. 12. 1934, 25, Der Hungerstein im Mattsee.

70 *Vorarlberger Nachrichten*, 11. 9. 1947, 1, Der ‚Hungerstein‘ sichtbar. *Welser Zeitung*, 10. 12. 1953, 12, Die Hungerstein wieder sichtbar.

71 Wimmer, Der Hungerstein im Mondsee, 5.

72 Prim. Gaspari in Erič, *Potopljena preteklost*.

73 *Slovenski gospodar*, 10. 4. 1913, 5, Vuhred.

Kljub temu je raziskava pokazala, da na Slovenskem vendarle obstaja nekaj kamnov lakote. Zabeležena sta bila dva »prava« kamna lakote v rečnih strugah in dva »neprava«, locirana na suhem. Trije od štirih kamnov spominjajo na leto 1834. O suši in lakoti leta 1834 literatura govori kot o členu v verigi splošno slabih sušnih let in letin prve polovice 19. stoletja,⁷⁴ pri čemer pa je bilo sušno celotno obdobje med letoma 1832 in 1835. Z letom 1834 je nastopilo najhujše obdobje, ko zaradi sušne zime ter zelo suhih pomladi in poletja žito skoraj ni obrodilo, primanjkovalo je krme in množično so usihali potoki in reke, tako da je zastala tudi trgovina do Hrvaške po skrajno nizki Savi in je začelo na Kranjskem primanjkovati moke.⁷⁵ Župnik Blaž Blaznik iz Nakla je v dnevniku zabeležil, da ljudje ne pomnijo tako suhega leta, kranjski kronist Janez Oven pa je zapisal, da so povsem presahnili Kokra in mnogi drugi vodni viri.⁷⁶ Neki J. Zöhrer je zapisal spomine svojega deda na lakoto. Zaradi hudega pomanjkanja vode so morali živino zaklati, kdor pa tega ni hotel storiti, jo je moral krmiti s praproto, nabrano v gozdu. V naslednjih letih so se morali ljudje skoraj v celoti odpovedati mesu, da bi lahko vzgojili nove generacije domačih živali. Kruh so pekli iz posušenih koruznih storžev. Zöhrer je trdil, da je njegov ded v tem času kupil manjše posestvo za konjsko sedlo in hlebec kruha. Kljub temu je bil sušni čas odličen za vinarstvo, kvalitetno vino pa se je prodajalo za dober denar.⁷⁷ Na dolgi rok je torej v slovenskem spominu od sušnega leta 1834 – poleg tožeče-humorne pesmi⁷⁸ – ostala predvsem legendarna kvaliteta vina »firunddrajsigarja«. O njegovi izjemni kakovosti je pisal tudi Fran Levstik v *Popotovanju iz Litije do Čateža*.

Zanimanje za sušo in lakoto leta 1834 se je v slovenskem tisku pojavilo jeseni 1921, ko je deželo doletela obsežna suša.⁷⁹ Interes je dodatno spodbudilo odkritje kamna lakote na Štajerskem. Oktobra 1921 je *Marburger Zeitung* poročal, da je Mariborčan Ivan Dreisiebner iz današnje Pipuševe ulice opazil v nizki Dravi pri Mariborskem otoku v bližini Kamnice kamen lakote. Na njem je bila vklesana samo letnica 1834.

Znano je, da se med hudimi sušami v Labi poleti pojavijo tako imenovani ,kamni lakote'. Ti so bili takrat označeni z ustreznimi letnicami; eden med njimi nosi napis: ,Če me vidiš, jokaj!'; kar je nakazovalo veliko sušo, ko se je vodostaj Labe spustil do večjih kamnov iz struge, kar je vodilo v slabo leto. Stari Mariborčan Dreisiebner (iz Vrbanove ulice) je v strugi nizvodno od Mariborskega otoka (nasproti Kamnice) opazil kamen z napisom ,1834'. Ker ta napis ni mogel nastati pod vodo, je moral

74 Makarovič, Prehrana v 19. stoletju na Slovenskem, 158. Prim. Čatež, Suša, 7.

75 Natek, Suša v letu 1983 v Sloveniji, 173.

76 *Slovenec*, 20. 7. 1908, 3, Huda suša leta 1834. Žibert in Nadbath, *Kakšno je bilo vreme na Gorenjskem?*, 8–9.

77 Zöhrer, *Gute und Schlechte Weinjahre*, 4.

78 *Novice gospodarske, obertnijske in národne*, 19. 8. 1857, 264, Pesem o suši leta 1834.

79 Prim. *Delo*, 29. 12. 1921, 4, Vroče poletje 1921 in njegove posledice.

biti vodostaj Drave tisto leto tako nizek kot letos. Leto 1834 je bilo v resnici zelo podobno letošnjemu. Kronike pravijo, da je bilo tisto leto vino tako sladko, kot ga še ni bilo. Po drugi strani je bilo to izrazito slabo leto, ki mu je sledila huda lakota. Podobne okoliščine so prisotne v letu 1921. Tudi letos je vino zelo kvalitetno, toda poletje brez dežja je imelo škodljiv vpliv na pridelke vseh vrst, kar že danes kaže svarilne znake. Priporočamo, da bi nekdo na tem kamnu dodal letnico '1921' z obstojno barvo, da bi ostala kot zanimivost.⁸⁰

Zgodba o odkritju dravskega kamna lakote je bila ponatisnjena v avstrijskem⁸¹ in slovenskem tisku.⁸² Oktobra 1926 je *Slovenski narod* pisal, da je eden od splavov na upadli Dravi obtičal na kamnu lakote pri Kamnici, pri čemer domnevamo, da je mišljen isti kamen kot v poročilih iz leta 1921.

Drava je padla zadnje dni precej pod normalo in so se prikazale iz vode na raznih mestih skale, katerim pravijo Hungersteine, ki baje stopajo iz vode ob slabih letinah in oznanjajo lakoto. Ker bo Drava za splave [...] radi poprave spustilnika na Fali zaprta od 15. novembra naprej, splavarji sedaj pridno vozijo plohe in drva. V nedeljo popoldne je velik in z drvami obloženi splav, last lesnega trgovca Vraberja iz Kaple, pri Kamnici obtičal na zgoraj omenjeni skali – oznanjevalki lakote. Splavarji – šest po številu – so se trudili z vsemi močmi, da bi spravili splav s skale, a ves napor je bil zaman. Ker z veslanjem ter dviganjem ni šlo, so možje postavili iz desk na splavu utico ter polegli, dokler ni prišla odpomoč. V nedeljo popoldne, ko je bilo tako lepo in toplo vreme, so Mariborčani vreli v trumah proti Kamnici, kjer so se čudili idili na sredini Drave: 6 mirno spavajočih splavarjev, ki so v trdem spanju čakali na čolne, ki so priskočili na pomoč šele na noč. Pretežno večino drv so morali preložiti v čolne, in nato je šele voda dvignila splav s skale, da je lahko odplul proti Mariboru. Nesreča se ni zgodila sicer nobena, a lastnik Vraber ima precejšnjo škodo s prelaganjem celih treh vagonov drv.⁸³

Drugi kamen lakote na Slovenskem je bil v Savi pri Zidanem Mostu. Podobno kot kamen pri Mariboru je bil postavljen ob suši leta 1834 in je bil na novo obelodanjen ob suši leta 1921. Prvi je o tem pisal *Slovenec* sredi oktobra 1921: »Po Gorenjskem se govori, da se letos spet vidi blizu tam neka skala, ki ima letnico 1834. Komur je o tem kaj znanega, naj sporoči!«⁸⁴ Iz prošnje za pomoč je razvidno, da poročevalec ni vedel veliko o tem kamnu, obenem pa ni jasno, zakaj naj bi o kamnu pri Zidanem Mostu govorili predvsem Gorenjci. Poziv je

80 *Marburger Zeitung*, 21. 10. 1921, 2, Ein 'Hungerstein' in der Drau.

81 *Neues Grazer Tagblatt*, 23. 10. 1921, 5, Ein 'Hungerstein' in der Drau. *Kärntner Tagblatt*, 27. 10. 1921, 5, Der Hungerstein bei Marburg. *Die Neue Zeitung*, 1. 11. 1921, 4, Der Hungersteine bei Marburg. *Volksblatt für Stadt und Land*, 6. 11. 1921, 8, Der Hungerstein bei Marburg.

82 *Straža*, 17. 10. 1921, 3, Znak suše. *Jugoslavija*, 21. 10. 1921, 3, Sušo občuti tudi Drava. *Nova doba*, 22. 10. 1921, 2, V Dravi.

83 *Slovenec*, 19. 10. 1926, 3, Nezgoda splava na Dravi.

84 *Slovenec*, 16. 10. 1921, 2–3, Suša l. 1834. *Domoljub*, 19. 10. 1921, 451–52, Suša l. 1834.

doživel vsaj en odmev, vendar ne v *Slovincu*, temveč pri reviji *Domoljub*, ki je članek ponatisnila. Oglasila se je neka Al. Poboljšaj izpod Kuma, ki je nakazala, da utegne pri Zidanem Mostu obstajati več kamnov lakote:

O letnicah na skali v Savi blizu Zidanega mosta je bilo meni že znano, ko sem bila še otrok. Naš oče in boter sta pripovedovala nam malčkom večkrat to-le: Pred stoletji so vozili po kranjski strani Save po ladjah žito in blago s Hrvatskega. Takrat še ni lezla železna kača ob Savi in smo veliko trpeli. [...] Leta 1834. je pa bila Sava zaradi suše tako majhna, da so morali po nekaterih krajih od Zidanega mosta do Zagorja kamenje in skale na sredo Save zvaliti, da je tekla voda bolj ob kranjski strani in da se ni ladja zadevala ob kamenje. Takrat so sklesali letnice v kamenje in jih boste – tako so nam govorili oče – morda še katerikrat videli. – No, sedaj sem pa že jaz priletna, letnice 1834. se pa res vidijo na Jezu; tam blizu sem jaz doma. Suša je morala biti že pred Kresom, ker je ljudem tudi že žita zmanjkalo. Boter so rekli, da ladja ni mogla ob pravem času žita pripeljati in da so devet dni jedli samo kisko zelje brez moke. [...] Oče pa so mi pravili, kako so njihov oče hodili po vseh vaseh okrog Kuma, pa so imeli toliko denarja: tolarjev, križavcev, Marije Terezije tolarjev, cvancgar, da jih je varžet obžulil, pa so komaj štiri firikle ovsu kupili. Doma so ga precej zmleli, da so nam mati močnik kuhali. Jeseni pa je bilo vsega zadosti: žita, sadja; vino pa tako dobro in močno, da je res ljudi metalo. Če ga je kdo spil en polič, je kar zaspal. Boter so rekli: ,1811. leta je bil res dober, pa močan ni bil tako. Hej, firunddrajsigar, velikokrat me je vrgel. Šel sem v zidanico eno uro in pol oddaljeno, pa sem en puterh tri dni domov nosil. Malo sem natočil in spil, pa sem kar pri sodu zaspal. Ko sem se prebudil in je bilo vino dobro, sem ga pa zopet pil in zopet zaspal, bolan pa nič.‘ Da bi kdo umrl, mi niso pravili.⁸⁵

Tretji znani slovenski kamen lakote je primer »pogojnega« kamna, o katerih je bilo govora v uvodu, saj ne leži v rečni strugi. Gre za skalo nad Stransko vasjo v bližini Žužemberka ob vzpenjajoči se gozdni poti do kočice Komanca, v katero je vklesan napis v bohoričici *U leite 1834 je bla huda shusha*. Suša je tistega leta prizadela tudi Suho krajino, kjer je uničila pridelek, trava se je posušila in marsikje zagorela, potoki so usahnili, Krka pa je bila tako nizka, kot je še niso pomnili. Tudi ko je regija poleti doživela nevihto, je ta prinesla več škode kot koristi, saj so strele uničile še redke preostali pridelek. Prav tako pa je tudi tukaj dobro uspevala trta, ki je dala močno vino.⁸⁶

⁸⁵ Poboljšaj, Suša leta 1834, 588.

⁸⁶ Mrvar, U leitu 1834 je bla huda shusha, 20.

Kamen lakote nad Stransko vasjo pri Žužemberku

Hrani: Ivan Smiljanić, foto: Ivan Smiljanić

Zadnji zabeleženi kamen je še en »kopenski« primerek, ki stoji sredi vasi Žagolič v bližini Cola. V skalo je poleg nekaj zabrisanih in slabo čitljivih letnic vklesan napis *Ne blu XVII tednu deshja 1822 M. P.* Napis spominja na sušno obdobje v letu 1822, ki z dežjem nad Vipavsko dolino ni postreglo celih 17 tednov. Časopis *Zarja* je o kamnu poročal leta 1913 in omenil, da med domačini še vedno živi ustno izročilo o izredno suhem obdobju, ki je trajalo od sredine maja do sredine septembra 1822. Napis naj bi skupaj ustvarila bogoslovec, ki je v vasi počitnikoval, in lokalni kamnosek; prvi je sporočilo z ogljem napisal na kamen, drugi pa ga je vklesal.⁸⁷ Za inicialkama M. P. se morda skriva ime enega ali drugega.

⁸⁷ *Zarja*, 3. 1. 1913, 2, Meteorološki napis iz l. 1822.

Kamen lakote v vasi Žagolič

Hrani: Ivan Smiljanić, foto: Ivan Smiljanić

Dokumentirali smo štiri kamne lakote na Slovenskem, pri čemer pa naloga vsekakor še ni končana. Potrebne bi bile nadaljnje raziskave, tako v arhivih kot na terenu, ki bi utegnile odkriti še več primerkov. Na vprašanje, kakšno je današnje stanje kamnov lakote v Dravi ter Savi – če sta sploh ohranjena – zaenkrat še ni odgovora.

ZAKLJUČEK

Kamni lakote so hidrološka oznaka, ki je imela sočasno funkcijo označevanja preteklih hudih sušnih obdobij in svarila, da se lahko takšne skrajne razmere ponovijo v prihodnosti. V določeni meri je njihov pomen konstrukt, oblikovan v 19. stoletju, začenši s samim poimenovanjem in nacionalističnim, z nemštvom povezanim predznakom. Šele v tem času so kamni, v katere so v novem veku vklesavali letnice suš in sporočila, postali fenomen, kot ga poznamo danes. Na površje so kamni lakote nazadnje priplavali v letih 2018 in 2022 – tako dobesedno kot metaforično, saj sta sušni leti, ki sta prizadeli Evropo, povzročili zanimanje za pojav kamnov, tako da so številni časopisi in spletni portali poročali o kamnih in

njihovi zgodovini. Sušni čas je bil izkoriščen tudi za raziskave kamnov in prvič so raziskovalci sistematično popisali številne kamne v Labi in za nekatere ustvarili tudi tridimenzionalne računalniške modele. Zanimanje za kamne potrjuje, da so kljub večstoletni preteklosti ali ravno zaradi nje lahko dandanes še vedno zanimiv pojav, tudi če so hidroelektrarne in jezovi na marsikateri reki in jezeru zmanjšali vlogo nihanja vodostaja in s tem tudi utilitarno funkcijo kamnov. Žal se celo zdi, da se njihova aktualnost iz leta v leto povečuje. S svojim prikazovanjem nad vodostajem kamni lakote tudi današnjega človeka opominjajo na klimatske spremembe in suše, ki jih prinašajo skrajne vremenske razmere. Ravno to je bil razlog, da so se v zadnjih letih v rečnih strugah pojavili številni novi kamni lakote; v okviru teh okoljevarstvenih projektov je svoj menda prvi kamen lakote leta 2022 dobila Nizozemska. Avgusta 2018 je organizacija Greenpeace v Labo pri Magdeburgu postavila kamen lakote, ki z vklesanim napisom povezuje izročilo preteklosti s svarilom za prihodnost: *Wenn Du mich siehst, ist Klimakrise* (Če me vidiš, je klimatska kriza).

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISNI VIRI

6-Uhr-Blatt (Grazer Volksblatt), 1925.

Arbeiterwille, 1911, 1925, 1930.

Augsburger Tagblatt, 1857.

Bogoljub, 1934.

Das interessante Blatt, 1904, 1911.

Das Vaterland, 1904.

Delo, 1921.

Deutsches Submährerblatt, 1904.

Die Neue Zeitung, 1921.

Die Stunde, 1937.

Domoljub, 1921.

Glas naroda, 1918.

Grazer Volksblatt, 1904, 1922, 1925.

Illustrierte Kronen-Zeitung, 1906.

Innsbrucker Nachrichten, 1925.

Jugoslavija, 1921.

Kärntner Tagblatt, 1921, 1925.

Laibacher Zeitung, 1898, 1911.

Leitmeritzer Zeitung, 1914.

Linzer Volksblatt, 1911, 1925.

Mährisches Tagblatt, 1904.

Marburger Zeitung, 1898, 1921.

Mistelbacher Bote, 1934.

Neue Freie Presse, 1911.

Neue Warte am Inn, 1911.

Neue Zeit, 1947.

Neues Grazer Tagblatt, 1921.

Neues Wiener Tagblatt, 1904, 1906.

Neuigkeits-Welt-Blatt, 1904, 1925.

New York Times, 1918.

Nova doba, 1921.

Novice gospodarske, obertnijske in národne, 1857.

Österreichische Volkszeitung, 1904, 1911.

Österreichische Wasserwirtschaft, 1912.

Österreichs Illustrierte Zeitung, 1911.

Pester Lloyd, 1898.

Pilsner Tagblatt, 1925.

Prager Tagblatt, 1904, 1911.

Prosveta, 1918.

Reichspost, 1911.

Rieder Volkszeitung, 1925, 1934.

Salzburger Volksblatt, 1934.

Slovenec, 1908, 1921, 1926.

Slovenski gospodar, 1913.

Slovenski ilustrovani tednik, 1911.

Slovenski narod, 1911.

Straža, 1921.

Štajerc, 1904, 1911.

Tabor, 1921.

- Teplitzer Zeitung*, 1876.
Teplitz-Schönauer Anzeiger, 1892, 1911, 1915.
Vobachs Frauenzeitung, 1923/1924.
Volksblatt für Stadt und Land, 1921, 1929.
Vorarlberger Nachrichten, 1947.
Vorarlberger Tagblatt, 1925.
Welser Zeitung, 1911, 1929, 1953.
Weltpresse, 1947.
Wiener Hausfrau, 1911.
Wiener Illustrierte Zeitung, 1921.
Wiener Zeitung, 1904.
Zarja, 1913.
Znaimer Tagblatt, 1911.

LITERATURA

- Collet, Dominik in Daniel Krämer. Germany, Switzerland and Austria. V: *Famine in European History*, ur. Guido Alfani in Cormac Ó Gráda. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 101–18.
- Čatež, Dr. Fr. Suša. *Jutro*, 23. 10. 1921, 7.
- Falkenhorst, C. Das Versiegen unserer Ströme. *Tages-Post*, 3. 9. 1893, 1.
- Gaspari, Andrej in Milan Erič, ur. *Potopljena preteklost: arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji: zbornik ob 128-letnici Dežmanovih raziskav Ljubljani na Vrhniki (1884–2012)*. Radovljica: Didakta, 2012.
- Geiger, Albert. Gertrud Franke-Schievelbein. *Das litterarische Echo*, 15. 11. 1899, 228–34.
- Hennig, Prof. Dr. Dürr Zeiten und ‚Hungersteine‘ in Deutschland. *Neues Grazer Tagblatt*, 18. 8. 1921, 1–2.
- Lange, Jan-Michael, Stephan Büttig, Nadine Janetschke, Martin Kaden, Anja Kaltoven, Peter Suhr in Petra Walther. Hungersteine in der Elbe. *Sächsische Heimatblätter* 4 (2019): 324–29.
- Makarovič, Gorazd. Prehrana v 19. stoletju na Slovenskem. *Slovenski etnograf* 33–34 (1988–1990): 127–205.
- Mrvar, P. U lejtju 1834 je bla huda shusha. *Dolenjski list*, 17. 8. 1995, 20.
- Naegler, W. Die denkwürdige Dürre und Hitze des Jahres 1904. *Jahresbericht der Gesellschaft von Freuden der Naturwissenschaften in Gera* 46–48 (1903–1905): 108–14.
- Natek, Karel. Suša v letu 1983 v Sloveniji. *Geografski zbornik* 24 (1985–1986): 157–211.

Poboljšaj, Al. Suša leta 1834. *Domoljub*, 9. 11. 1921, 588.

Wimmer, Rolf. Der Hungerstein im Mondsee. *Arbeiter-Zeitung*, 15. 12. 1953, 5.

Zöhrer, J. Gute und Schlechte Weinjahre. *Marburger Zeitung*, 4. 2. 1922, 4.

Žibert, Marjana in Mateja Nadbath. *Kakšno je bilo vreme na Gorenjskem?*. Kranj: Gorenjski muzej, 2013.

SPLETNI VIRI

Di Fernando, Roberto. Le targhe delle alluvioni storiche. Dostopno na: *Curiosità di Firenze*, <https://curiositadifirenze.blogspot.com/2011/12/le-targhe-delle-alluvioni-storiche.html>. Pridobljeno 15. 11. 2024.

Elleder, Libor, Ladislav Kašpárek, Jolana Šírová in Tomáš Kabelka. Low water stage marks on hunger stones: verification for the Elbe from 1616 to 2015. *Climate of the Past* 16 (2020), 1821–46. Dostopno na: *Copernicus Publications*, <https://cp.copernicus.org/articles/16/1821/2020/cp-16-1821-2020.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.5194/cp-16-1821-2020>. Pridobljeno 14. 11. 2024.

Gross, Bernd. Die Botschaft der Hungersteine: Eine kulturhistorische Zeitreise im Flussnetz der Elbe. Dostopno na: *Qucosa*, <https://slub.qucosa.de/api/qucosa%3A92105/attachment/ATT-0/>. Pridobljeno 21. 11. 2024.

Kde se vzal a kam se poděl vyšehradský hladový kámen?. Dostopno na: *vyšehradскеj.cz*, <https://vysehradскеj.cz/hladovy-kamen/>. Pridobljeno 23. 11. 2024.

Killgren, Sandra. Historiskt låga vattennivåer i Jällunden. Dostopno na: *Hallandsposten*, <https://www.hallandsposten.se/nyheter/hylte/historiskt-laga-vattennivaer-i-jallunden.e5ea24-717b-4d2e-8887-7536505483c6>. Pridobljeno 22. 11. 2024.

Mempel, Lena in Jan-Michael Lange. Uralte ‚Hungersteine‘: Eine Warnung vor Dürre und Not. Dostopno na: *Deutschlandfunk Nova*, <https://www.deutschlandfunknova.de/beitrag/hungersteine-eine-warnung-vor-duerre-und-not>. Pridobljeno 20. 11. 2024.

Rant, Mateja. Oznaka kot spomin in opomin na poplave. Dostopno na: *Gorenjski glas*, <https://www.gorenjskiglas.si/article/20240327/C/240329818/1023/oznaka-kot-spomin-in-opomin-na-poplave>. Pridobljeno 18. 11. 2024.

Szávoszt-Vass, Dániel. Az 1838-as jeges árvíz emléktáblái Budapesten. Dostopno na: *Dunai Szigetek*, <https://dunaiszigetek.blogspot.com/2011/03/az-1838-as-jeges-arviz-emlektablai.html>. Pridobljeno 16. 11. 2024.

Szávoszt-Vass, Dániel. Milyen magas Magyarország legalacsonyabb hegycsúcsa?. Dostopno na: *Dunai Szigetek*, <https://dunaiszigetek.blogspot.com/2015/08/milyen-magas-magyarorszag.html>. Pridobljeno 24. 11. 2024.

Ulaga, Florjana. Ozaveščanje javnosti o poplavah: oznake visokih voda. Dostopno na: *Zveza geografov Slovenije*, https://zgs.zrc-sazu.si/Portals/8/hidrogeografija/Oznake_2019.pdf. Pridobljeno 17. 11. 2024.